

Maja Glušac
Filozofski fakultet Osijek
L. Jägera 9 Osijek
mglusac@ffos.hr

PRIJEDLOŽNI IZRAZI VREMENSKOGA ZNAČENJA U SUVREMENOME HRVATSKOM JEZIKU

U radu se polazi od osnovne postavke lokalističke teorije padeža prema kojoj je prostorno značenje osnovno padežno značenje, a ostala se značenja, pa tako i vremensko, izvode iz njega. Usporedba prijedložnih izraza vremenskoga značenja u hrvatskome književnom jeziku s početka 20. stoljeća sa suvremenim hrvatskim književnim jezikom pokazuje kako se odnos prostornoga i vremenskoga značenja može pratiti u dvama smjerovima: smanjenjem uporabnoga značenjskog polja pojedinih prijedloga (tj. neuporabom u vremenskom značenju) te stvaranjem novih prijedloga kojima je osnovna uloga označivanje vremenskih odnosa. Prijedložni će se izrazi prema tomu podijeliti u dvije skupine: u prvoj su skupini izrazi koji odražavaju prijenos značenja s prostornoga na vremensko (ubrajaju se i izrazi čija je uporaba u vremenskom značenju obilježje razgovornoga jezika kao i izrazi koji se smatraju zastarjelicama); drugoj skupini pripadaju izrazi kojima se označuju samo vremenski odnosi. Cilj je rada dokazati velike sličnosti u jezičnom oblikovanju sustava prijedložnih izraza prostornoga i vremenskoga značenja te izdvojiti i razlike među njima, uvjetovane prije svega razlikama u prirodi dviju kategorija – prostora i vremena.

Ključne riječi: lokalistička teorija padeža, izricanje vremena, prijedložni izrazi

1. Uvod

Vrijeme je prije svega ontološka kategorija, a problem je određenja pojma vremena prisutan od samih početaka znanstvene misli te je i jedan od problema koji je ponajviše obilježio suvremena znanstvena filozofska razmišljanja. Promišljanja se o pojmu vremena mogu pratiti od antičkih vremena, od Platonova, Aristotelova i Augustinova shvaćanja vremena, preko renesansnih razmišljanja hrvatskog filozofa Frane Petrića i osobitog značaja pojma vremena u razdoblju od 17. do 19. stoljeća u djelima Leibniza, Kanta i Hegela, sve do suvremenih filozofskih promišljanja M. Heideggera u kojima pitanje vremena dobiva osobito značenje. Međutim, složenost odgovora na pitanje *Što je vrijeme?*, kao i neiskazivu prirodu vremena ponajbolje objašnjava Aurelije Augustin (2002: 224): "Ako me nitko ne pita, znam, ali ako bih htio nekome na pitanje to razjasniti, ne znam." Potvrda tomu da nije nimalo lako dati definiciju koja bi cjelovito obuhvatila tako širok pojam određenje je pojma vremena u *Općoj i nacionalnoj enciklopediji* (2007, XX: 296): "**Teško odrediti** [istaknula M. G.] i ujedno ključan pojam filozofije, znanosti i samoga čovjekova doživljavanja pojava, tj. zajedno s prostorom aprioran uvjet čovjekova iskustva." Navedena definicija, unatoč tomu što ne daje egzaktno objašnjenje pojma vremena, upućuje na osobitost koja je u jezikoslovnim promišljanjima imala vrlo velik odjek, a to je povezanost vremena i prostora.

Osnovno je polazište lokalistički utemeljenih padežnih teorija¹ ideja o prostornoj uvjetovanosti jezika koja se odražava u mišljenju da se prostorna značenja i oblici njihova izražavanja odražavaju i na druge semantičke kategorije te da se bit neprostornih značenja najbolje može opisati metaforama² (Lakoff, Johnson 1980). O tome J. Lyons (1977, II: 718-720) kaže: "The spatialization of time is so obvious and so pervasive a phenomenon in the grammatical and lexical structure of so many of the world's languages that it has been frequently noted, even by scholars who would not think of themselves as subscribing to the hypothesis of localism. (...) Much of what is commonly thought of as being metaphorical in the use of language can be brought within the scope of the thesis of localism."

Kategorija se prostora smatra osnovom iz koje se prvo uobličila upravo kategorija vremena, a zatim su te dvije kategorije bile osnovicom razvoja ostalih složenijih kategorija.³ Iako se vrijeme i prostor često uzimaju kao osnovne kategorije, vrijeme je ipak podređeno prostoru: "Localists commonly treat temporal location as being less concrete than spatial location, but more concrete than various kinds of so-called abstract location." (Lyons 1977, II: 718-719) Dakle, tzv. vremenska lokalizacija manje je konkretna od prostorne, ali je, s druge strane, konkretnija od ostalih tzv. apstraktnih lokalizacija. Vrijeme je kao misaona i jezična kategorija podređeno prostoru jer svaka orijentacija o vremenu pretpostavlja orijentaciju u prostoru, a podređenost se na jezičnome planu osobito uočava izražavanjem vremenskih odnosa prostornim strukturama. Taj se jezični fenomen objašnjava jezičnom ekonomijom na planu izraza i na planu sadržaja: jezik iskorištava sredstva postojećih kategorija za izražavanje novih sve dok kontekst može biti razlikovno obilježje među kategorijama; tek kada novo više ne može biti izraženo postojećim sredstvima, stvaraju se nova jednoznačna sredstva ili se vrši semantička diferencijacija postojećih; oblikovanjem se novih ne gube u potpunosti stara sredstva izražavanja, nego ona ostaju i žive usporedo s novima (Cassirer 1985: 147).

¹ Pretečom lokalističkih teorija J. M. Anderson (1971: 6) smatra bizantskoga gramatičara Maksima Planuda koji je prvi metodološki najpotpunije uobličio teorijske postavke te teorije. Lokalistička je teorija padeža (i prema predmetu i prema modelu) u gramatičkim teorijama razvijana i mijenjana na više načina sve do modernih inačica koje je dobila u okviru strukturalističkih, generativnih i kognitivnih modela. Opširnije o lokalističkoj teoriji padeža i njezinim inačicama vidi: Anderson 1971, Langacker 1982, Lyons 1977, Piper 1997, Pranjković 2010.

² Iako je metafora *VRIJEME JE PROSTOR* u temelju većine izraza vremenskoga značenja (vidi npr. Haspelmath, 1997), pojedina istraživanja (Kemmerer 2005) pokazuju kako u aktivnostima ljudskoga mozga nije isključena odvojenost prostornoga i vremenskoga značenja.

³ O primarnosti prostornih lokalizacija u jeziku govori i P. Piper (1997: 30-31) navodeći da proces oblikovanja sustava semantičkih kategorija nije išao sukcesivno i pravolinijski (od prostornih k neprostornim značenjima), nego se odvijao i simultano (pri čemu je jezična koncepcija prostora služila kao model za oblikovanje neprostornih značenja). Međutim, ne isključuje se i mogućnost paralelnoga razvoja kategorije prostora i pojedinih prostornosno oblikovanih aspekata nekih drugih kategorija. Uzrok tomu Piper vidi u samoj osnovi sustava ili u prirodi ljudskoga uma.

Budući da je vrijeme uz prostor jedna od temeljnih kognitivnih domena (Langacker 1987.), ključan pojam ljudskog mišljenja i spoznaje te sastavni dio svakodnevnog iskustva, veza između vremenskih i prostornih odnosa jezikoslovcima je odavno poznata. Kognitivisti su osobitu pozornost proteklih desetljeća u analizi prostornih odnosa posvećivali padežnim i prijedložnim izrazima, priložima, česticama i glagolskim prefiksima, a u posljednje vrijeme i zavisno i nezavisnosloženim rečenicama. Analiza je obuhvaćala jezična sredstva kojima se prototipno izriču prostorni odnosi, ali koja služe i za izricanje apstraktnijih značenja. Najčešće su se semantička proširenja prostornih na neprostorna značenja opisivala na uporabi prijedloga⁴ (npr. Brugman 1988, Janda 2002, Klikovac 2000, Lakoff 1987, Piper 1997, Pranjković 2001, Šarić 1998, 2003, 2006a, 2006b, 2007, 2008, Šarić, Brlobaš 2001).

Iako ne postoji potpuni paralelizam sustava prijedložnih izraza prostornoga i vremenskoga značenja, cilj je rada dokazati velike sličnosti u njihovu jezičnom oblikovanju te izdvojiti i razlike među njima, uvjetovane prije svega razlikama u prirodi dviju kategorija – prostora i vremena. Međutim, ne propituju se metaforički odnosi prostornoga i vremenskoga značenja, nego se prijedložni izrazi vremenskoga značenja promatraju s normativnoga stajališta suvremenoga hrvatskog jezika, a lokalistička je teorija polazište razvrstavanja.

2. Sustav prijedložnih izraza vremenskoga značenja u hrvatskome jeziku

Složenost se pojma vremena, osim u mnogobrojnim filozofskim razmišljanjima, odražava u raznolikim načinima izricanja vremenskih odnosa u hrvatskome jeziku jer se vremenski odnosi mogu izricati na morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj i tekstnoj razini. Usporedba sustava prijedložnih izraza vremenskoga značenja u hrvatskome jeziku s početka 20. stoljeća sa suvremenim hrvatskim jezikom pokazuje kako se odnos prostornoga i vremenskoga značenja može pratiti u dvama smjerovima. S jedne se strane smanjuju uporabna značenjska polja pojedinih prijedloga, tj. pojedini prijedložni izrazi vremenskoga značenja više nisu dio suvremene jezične norme; a s druge se strane uočava težnja stvaranja novih prijedloga kojima je osnovna, i najčešće jedina uloga izricanje vremenskih odnosa. Ovisno o tome na koji način pokazuju odnos prostornoga i vremenskoga značenja, prijedložni se izrazi vremenskoga značenja mogu podijeliti u dvije skupine.

⁴ Mnogim prijedlozima nije moguće ustanoviti jedno prototipno značenje, dok su u biti prototipnog značenja prijedloga koji označuju prostorne odnose apstraktni geometrijski odnosi (Šarić 1998: 78). Prostorna se značenja dijele na direktivna i nedirektivna te se razlikuju četiri temeljna ili opća padeža: direktivna značenja imaju *perlativ* (padež pravca), *ablativ* i *adlativ* (padeži smjera), a nedirektivno značenje koje pretpostavlja statičnost označuje *lokativ* (padež mjesta) (usp. Piper 1997: 62-63). S obzirom na oprjeku direktivnost/nedirektivnost, dativ i akuzativ direktivni su padeži, lokativ i instrumental nedirektivni, a genitiv je neutralan jer se njime, ovisno o prijedlozima, mogu iskazati oba značenja.

2.1. Prijedložni izrazi s prijenosom prostornoga značenja na vremensko

Prvu skupinu prijedložnih izraza čine izrazi kojima je metaforički moguće uspostaviti prijenos značenja s prostornoga na vremensko. U odnosu prema suvremenoj jezičnoj normi ti se izrazi mogu podijeliti u tri podskupine.

2.1.1. *Prijedložni izrazi kao dio norme suvremenoga hrvatskog jezika*

To su genitivni izrazi s prijedlozima *od*, *do*, *iz*, *preko*, *oko*, *sred*, *usred*, *posred*, *između*, *blizu*, dativni izrazi s prijedlogom *prema*,⁵ akuzativni izrazi s prijedlozima *pod* i *kroz*, lokativni izrazi s prijedlozima *pri* i *po*, akuzativni i lokativni izrazi s prijedlozima *u* i *na*, akuzativni i instrumentalni izrazi s prijedlozima *pred* i *za* te genitivni i instrumentalni izrazi s prijedlogom *s*:

- (1) *Dionice su od jutra porasle 1,5 posto. (Daleko smo već odmaknuli od mora.)*
- (2) *S izborima je trebalo pričekati do proljeća. (Došao je do blagajne.)*
- (3) *Sjeća ih se još iz djetinjstva. (Izađe teturajući iz kuće.)*
- (4) *Ostat će preko ljeta. (Prošli su preko trga.)*
- (5) *Pozvala ga je tek oko ponoći. (Borbe su se vodile oko Zadra.)*
- (6) *U sobi je sparno kao sred (usred, posred) ljeta. (Stajali su sred/usred/posred trga.)*
- (7) *Nikog nema na ulici u gluho doba između noći i jutra. (Izmjerio je razmak između zida i ormara.)*
- (8) *Počeli smo se družiti nekako blizu Božića. (Stajao je blizu nje.)*
- (9) *Prema jutru postajao sam svježiji. (Lađe je vjetar tjerao prema kopnu.)*
- (10) *Osljepio je pod stare dane. (Morao se sakriti pod stol.)*
- (11) *Kroz noć mu je bilo sve teže. (Izbacio ga je kroz prozor.)*
- (12) *Pri izboru kandidata istaknuli su određene prioritete. (Nalazili su se pri vrhu brda.)*
- (13) *Po noći spaljuju neke sumnjive stvari. (Po gradu je razbijao prozore.)*
- (14) *To je potvrđeno u ponedjeljak. (Lopov je nekoliko majica sakrio u torbu.)*
Posljednji je koncert održao u travnju. (Često mu se ratne slike pojavljuju u glavi.)
- (15) *Prva je bomba eksplodirala na Božić. (Radnike je natjerao na ulicu!)*
Na povratku smo posjetili rodbinu u Zagrebu. (Na ruci nosi sat.)
- (16) *Upoznali su se neposredno pred rat. (Stigla je pred kuću.)*
Pred nama je Nova godina. (Automobil je parkirao pred kućom.)
- (17) *Doći će tek za Božić. (Mačka se zavukla za ormar.)*

⁵ Unatoč dugogodišnjoj utemeljenosti Daničičevih i Maretičevih određenja prijedloga *prema* kao lokativnoga prijedloga, slijedeći određenja u dvjema suvremenim gramatikama (Ham 2002: 100; Silić, Pranjković 2005: 221), kao i opise u slovnica druge polovice 19. stoljeća, prijedložni se izrazi s prijedlogom *prema* opisuju kao dativni.

Vidjet ćemo se za večerom. Za sukobom je uslijedilo primirje. (Razgovaraju za kućom.)

(18) *Radovi će započeti s proljeća. (Sjđite s kreveta!)*

S vremenom će se stanje popraviti. (Bilježnice su zajedno s knjigama.)

Treba napomenuti da se pri opisu uporabe spomenutih prijedložnih izraza vremenskoga značenja treba voditi računa o sintagmatskim osobitostima (npr. uz *preko* (4) dolaze samo imenice vremenskoga značenja, uz *pri* (12) najčešće glagolske imenice, a uz *kroz* (11) imenice koje označuju dulji vremenski odsječak te imenice *noć* i *dan*), o značenjskim prožimanjima (npr. *s* + *I* (18) označuje prostorno i vremensko zajedništvo⁶), o učestalosti uporabe (npr. vrlo se rijetko vrijeme označuje izrazima *posred* + *G* (6), a češće izrazima *sred/usred* + *G*), o proširenju uporabe pojedinih prijedloga u vremenskom značenju i na druge padeže (*za* + *G* nema prostorno, ali ima vremensko značenje) te o proširenju uporabe pojedinih prijedloga u vremenskom značenju u okviru istoga padeža (npr. *za* + *I* (17) označuju istodobnost i poslijevremenost).

2.1.2. *Prijedložni izrazi vremenskoga značenja u razgovornom jeziku*

Suvremene hrvatske gramatike i jezični savjetnici genitivne prijedložne izraze vremenskoga značenja s prijedlogom *kod* (19) smatraju negramatičnima (Raguž 1997: 126; Barić i dr. 1999: 183; Silić, Pranjković 2005: 213) te se preporučuje zamjena lokativnim prijedlogom *pri*:

(19) *Kod razgovora s operaterom hitne pomoći treba dati točne podatke. (Nastradao je kod obližnje škole.)* – *pri razgovoru s operaterom hitne pomoći*

Uzročima se negramatične uporabe prijedloga *kod* u vremenskom značenju smatra utjecaj njemačkoga jezika i prijedloga *bei*, kao i utjecaj kajkavskoga narječja (Menac 1964: 76-77). To se mišljenje potvrđuje i činjenicom da je upravo Maretić, zagovornik štokavskoga purizma utemeljenog na narodnome govoru i osuđivanju dijalektalnoga (pa stoga i kajkavskoga) prvi normativno ograničio uporabu prijedloga *kod* u vremenskome značenju – uporabu koja je jezičnom normom druge polovice 19. stoljeća bila prihvatljiva: "Kad naznačuje vrēme; tu stoji sa samostavnici abstraktnimi, koji nenaznačuju vrēme, već čin, pa se dodaje drugi čin, koji s onim u isto vrēme biva; n. p. Kod obsēdanja Beča *vērlo se osramoti Kara-Mustafa*." (Veber 1859: 49)

⁶ Iako je temeljno značenje prijedloga *s* socijativno, o odnosu se "društva" ne bi moglo govoriti bez prisustva dvaju pojmova na istome mjestu (i u isto vrijeme) – čime se opet potvrđuje primarnost prostornoga značenja.

Akuzativni izrazi s prijedlogom *kroz* kojima se označuje vremenska mjera (20), odnosno količina vremena koja je potrebna da se što dogodi, nisu normativno prihvatljivi te se izrazita prednost daje akuzativnim izrazima vremenske mjere s prijedlogom *za* (Raguž 1997: 140; Dulčić 1997: 370; Barić i dr. 1999: 183; Silić, Pranjković 2005: 224):

(20) *Sindikati će kroz mjesec dana Vladi predložiti zakonske izmjene. (Pobjegao je kroz prozor.) – za mjesec dana*

Pogled u suvremene hrvatske gramatike i rječnike pokazuje i mnoge neujednačenosti pri opisu prijedložnih izraza vremenskoga značenja. Suvremena gramatička i rječnička određenja nisu suglasna oko normativnosti genitivnih prijedložnih izraza vremenskoga značenja s prijedlogom *iza*:

(21) *Nesreća se dogodila u četvrtak iza podneva. (Sunce je izvirilo iza oblaka.)*

U dvjema se gramatikama vremenski izrazi *iza* + *G* smatraju dijelom norme (Raguž 1997: 125; Silić, Pranjković 2005: 208), a tako je i u jezičnome savjetniku *Govorimo hrvatski* (Dulčić 1997: 372), kao i u pogovoru D. Brozovića Brodnjakovu *Razlikovnom rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika* (1993: 629). Suprotno tomu, u *Hrvatskom se jezičnom savjetniku* (Barić i dr. 1999: 182) normativnim smatra samo prostorno značenje izraza *iza* + *G*, a slično je i u trima suvremenim rječnicima gdje se izrazi s prijedlogom *iza* u vremenskom značenju određuju pripadnošću razgovornom jeziku (Šonje 2000: 383; Anić 2003; HER 2004, IV: 278). Umjesto prijedloga *iza* u izrazima vremenskoga značenja preporučuje se uporaba prijedloga *poslije* ili *nakon*.

U *Hrvatskom se jezičnom savjetniku* normativno ograničuje uporaba instrumentalnih izraza s prijedlogom *pod* (22) i akuzativnih izraza vremenske mjere s prijedlogom *pred* (23):

(22) *Taj smo film gledali pod nastavom biologije. (Grančice su im pucketale pod nogama.)*

(23) *Ostvaren je sporazum što su ga u New Yorku pred mjesec dana postigli ministri vanjskih poslova. (Dječaci su iz straha pobjegli natrag pred zgradu.)*

Instrumentalni prijedložni izrazi s prijedlogom *pod* (22) koji označuju istodobnost određuju se pripadnošću razgovornom jeziku te se preporučuje njihova zamjena prijedložnim izrazima *za vrijeme* + *G* ili *tijekom* + *G* (Barić i dr. 1999: 188). Akuzativni izrazi s prijedlogom *pred* (23) koji označuju vremensku mjeru koja se odnosi na prošlost u odnosu na vrijeme govorenja, tj. na događaj koji se odvijao onoliko vremena prije vremena govorenja koliko se izriče odrednicom, preporučuju se zamijeniti izrazima s prijedlogom *prije* (Barić i dr. 1999: 190). Uporaba se prijedloga *pred* u izrazima vremenske mjere objašnjava utjecajem kajkavskog narječja (Menac 1959: 137) u kojemu *prije* nije prijedlog nego prilog, pa se umjesto njega u prijedložnim izrazima upotrebljava prijedlog *pred*.

Lokativni izrazi s prijedlogom *po* značenja poslijevremenosti prema pojedinim određenjima također nisu normativno prihvatljivi (Barić i dr. 1999: 188; Silić, Pranjeković 2005: 232) te se umjesto njih preporučuje uporaba genitivnih izraza s prijedlozima *poslije* i *nakon*.

- (24) *Bili su za uvođenje sankcija protiv dviju zemalja po isteku ultimatuma za prekid sukoba.*

Dakle, obilježjem se razgovornoga jezika jednoznačno mogu odrediti samo vremenski izrazi *kod* + *G* te izrazi vremenske mjere *kroz* + *A*, dok normativna ograničenost ostalih spomenutih izraza ovisi o izboru normativne literature.

2.1.3. *Prijedložni izrazi vremenskoga značenja kao zastarjelice*

Zastarjelicama se u suvremenom hrvatskom jeziku smatraju genitivni izrazi s prijedlozima *ispred* i *okolo*, dativni izrazi s prijedlogom *k*, akuzativni izrazi s prijedlozima *ob* i *uz*, lokativni izrazi s prijedlogom *o* te instrumentalni izrazi s prijedlogom *među*:

- (25) *Kad bude izpred noći, navali vrućica žešće nego li obično.* E. Kumičić (*Okupili su se ispred zida od opeka na kojima su imena njihovih najmilijih.*)
- (26) *Okolo god. 1820. podje u mir i nastani se u rečenom selu Grabrovnici.* P. Preradović (*Nitko ne primjećuje što se okolo njega zbiva.*)
- (27) *... a k jeseni dobro bi ga bilo poslati na more.* V. Novak (*Rado su k njoj navraćali i poštivali ju kao svoju majku.*)
- (28) *... ali je i sunce promjenljive ćudi: ob zimu se digne dosta kasno, a ob ljeto urani prerano!* V. Korajac (*Stani do mene ob desnu!* J. E. Tomić)
- (29) *Oko rijeke puci i narodi premnogi lete: / Kao uz ljeto vedro po livadama kad pčele / Padaju nà cvijeće na različno.* Maretićev prijevod Publija Vergilija Marona (*To su državljani koji žive uz granicu s Hrvatskom.*)
- (30) *Tako jednom, o njegovoj petnaestoj godini o pokladama, kad su došli napiti kući - pijan se otac uvalio u postelju ...* I. Kozarac (*Sve će drugo biti kao prije i bit će kamen o vratu svakom gospodarstvu.*)
- (31) *Poslě jedne budno sprovedene noćce dojadrih smo među devetom i desetom urom u těrstjansku luku.* A. Nemčić (*Vidjeli su neko svjetlucanje među drvećem.*)

Navedeni su prijedložni izrazi vremenskoga značenja bili dijelom jezične norme druge polovice 19. stoljeća – opisuju ih najznačajniji slovničari zagrebačke filološke škole A. Veber (1859) i V. Babukić (1854), ali i dijelom jezične norme hrvatskih vukovaca (Maretić 1963;

Florschütz 1940). Međutim, već se u Maretićevoj gramatici iz 1899. godine izrazi *k + D* (27) opisuju s naznakama o smanjenju učestalosti, dok izraze s prijedlogom *okolo* (26) u svome jezičnome savjetniku iz 1924. godine Maretić (1924: 77) određuje arhaizmom i provincijalizmom. Ipak, u gramatici se J. Silića i I. Pranjkovića (2005: 212) *okolo + G* u vremenskom značenju oprimjeruje bez normativnih ograničenja (*Nađimo se svi skupa okolo podneva.*), iako se *okolo* u suvremenom hrvatskom jeziku najčešće upotrebljava kao mjesni prilog, a samo iznimno u prijedložnoj ulozi i to s prostornim značenjem. U vremenskom ga je značenju zamijenio prijedlog *oko*.

Razlozima se sužavanja uporabnog polja navedenih prijedloga mogu smatrati sintaktički i sintagmatski odnosi: npr. izrazi *o + L* mogu biti sintaktički dvoznačni u primjerima kao što je *raspravljali smo o ručku* u kojemu se *o ručku* prije shvaća kao objekt neko priložna oznaka vremena; uporaba je prijedloga *ob* bila ograničena samo na četiri odrednice: *dan, noć, zima i ljeto*; prijedlog je *među* skupni interesiv kojim se označuje veza u odnosu na više pojmova, tj. vremenskih odsječaka te ga zamjenjuje prijedlog *između* kojim se označuje veza dvaju vremenskih odsječaka; dativni izrazi s prijedlogom *k* smanjenjem uporabe odražavaju i opću težnju dativa za oslobađanjem od prijedloga. Osim toga, u obzir se može uzeti i jezična ekonomija: zamjena prijedloga *okolo* i *ispred* kraćima – *oko* i *pred* (ili izričito vremenskim *prije*).

Ovoj skupini treba pribrojiti i izraze s prijedlogom *preko* značenja prekovremenosti: *Djeca je posjećuju samo preko godine* = 'svake druge godine' (Silić, Pranjković 2005: 215).

2.2. Prijedložni izrazi kojima se označuju samo vremenski odnosi

Drugu skupinu čine prijedložni izrazi kojima je osnovno, a najčešće i jedino, značenje – vremensko.

Osobitost je izraza *za + G* nemogućnost izricanja prostornih odnosa unatoč tomu što je osnovno značenje prijedloga *za* prostorno. Dakle, prijedlog se *za* slaže s trima padežima, ali samo je akuzativnim i instrumentalnim izrazima osnovno prostorno značenje, dok se genitivnim izrazima mogu izricati samo vremenski odnosi. Međutim, u suvremenom je jeziku takva uporaba stilski obilježena. Iako se u Raguževoj gramatici (1997: 135) stilski neobilježenima smatraju izrazi *za dana, za moje mladosti, za rata*, u stilski su neobilježenoj uporabi ti primjeri ipak mnogo rjeđi u odnosu na prilog *danju* ili druge prijedložne izraze, primjerice *za vrijeme rata*. Razlog se tomu također objašnjava vezom s prostornim značenjem: izrazi *za + G* vremenskoga značenja s vremenom su postajali obilježeni jer nisu

imali (ni značenjsku ni formalnu/obličnu) istovrijednicu u sustavu prijedložnih izraza prostornoga značenja (Ivić 1957-1958: 114).

Genitivnim je prijedložnim izrazima s prijedlozima *uoči, prije, nakon, poslije* i *potkraj* osnovno vremensko značenje. Ipak, u razgovornom se jeziku prijedlozi *prije, nakon* i *poslije* upotrebljavaju i za oznaku prostornih odnosa pa se može čuti *Vi ste u redu poslije/nakon nas* ili *prije nas* umjesto pravilnoga *iza nas* i *ispred nas*. Međutim, prijedložni se izrazi s prijedlogom *prije* u prostorno-vremenskom značenju normativnima smatraju u gramatici D. Raguža (1997: 132): *On je prije mene. – On dolazi prije vas*. Osim toga, to se značenje oprimjeruje i u Anićevu rječniku (2003) i *HER-u* (2004, VIII: 267): "da je tko po redu ispred drugoga – *vi ste prije mene na redu*". Međutim, uzmu li se u obzir postavke lokalistički utemeljenih teorija, obrnuti smjer proširivanja značenja, od manje konkretnoga (vremenskoga) prema osnovnome prostornome značenju nije uobičajen. Stoga prostorno značenje izraza s prijedlogom *prije* ne može biti normativno prihvatljivo te bi se trebao zamijeniti izrazom *ispred* + *G* (*vi ste ispred mene na redu*).⁷ Razlozi se osnovnoga vremenskoga (a ne prostornoga) značenja izraza s navedenim prijedlozima prije svega mogu tražiti u njihovoj tvorbi: prijedlozi *prije* i *poslije* nastali su poprijedloženjem vremenskih priloga *prije* i *poslije*, a prijedlozi *uoči* i *potkraj* srašćivanjem i poprijedloženjem sveze prijedloga i imenice (*u* + *oči, pod* + *kraj*). U takvim su se svezama, naime, nalazili pravi prijedlozi *u* i *pod* kojima je osnovno značenje prostorno, a imenice su *oči* i *kraj* praćene nesročnim atributima vremenskoga značenja (*pod kraj godine*). Srašćivanjem i poprijedloženjem sveze prijedloga i imenice dolazi do sintaktičkih promjena te se imenska riječ koja je bila u ulozi nesročnoga atributa u novome izrazu nalazi u ulozi odrednice (*uoči Božića, potkraj godine*). Tako se opisuje i nastanak prijedloga *nakon*: *na* + *kon* (*na kon ljeta – nakon ljeta*).

Pravi, netvorbeni, primarni prijedlozi nisu uvijek mogli zadovoljiti potrebe za iskazivanjem raznovrsnih vremenskih odnosa jer se s razvojem spoznaja i tehnologija ljudsko iskustvo naglo proširilo te je analiza odnosa među činjenicama postala mnogo preciznija. Stoga je težnja za što točnijim izricanjem vremenskih odnosa rezultirala stvaranjem novih prijedloga. Dokaz su tomu i poprijedloženi instrumentali imenica kojima se označuju samo vremenski odnosi: *tijekom, tokom, početkom, polovicom, krajem, koncem, svršetkom, prilikom,*

⁷ Pogled u Akademijin *Rječnik* (1911-1916, VII: 400; 1931, X: 936) pokazuje kako su se prijedložnim izrazima s prijedlozima *nakon* i *poslije* mogli izricati prostorni odnosi. Međutim, malobrojni primjeri pokazuju da je takva uporaba svojstvena starijim jezičnim fazama hrvatskoga jezika (navode se primjeri I. Gundulića, Đ. Ranjine i drugih).

prigodom,⁸ ... U novije se vrijeme sekundarnim genitivnim prijedlozima smatraju i ustaljene sveze pravoga prijedloga i imenice široka i ispražnjena značenja: *u vrijeme, za vrijeme, u doba, u času, u trenutku, u razdoblju, u tijeku, u toku, u razmaku od, u roku od, u trajanju od, pod konac*. Instrumentalnim se prijedlogom smatra sveza priloga i prijedloga *s: istodobno s(a)*. Osobitost je spomenutih sveza (sekundarnih prijedloga) izricanje najčešće samo jednoga, u ovom slučaju vremenskoga značenja pa svojom jednoznačnošću preciznije izriču vremenske odnose. Međutim, nemaju status pravih prijedloga jer se nisu posve gramatikalizirali: dokazuje se to mogućnošću promjene njihove strukture umetanjem atributa (*na početku ljeta – na samome početku ljeta; u roku od pet godina – u tom roku od pet godina*) ili zanaglasnice (*u vrijeme rata sve je teško – u vrijeme je rata sve teško*). Ponekad je teško odrediti je li padežni ili prijedložni izraz zadržao svoje samostalno značenje ili je izraz u prijedložnoj ulozi, primjerice *Bili smo zadovoljni tijekom procesa*. U prvome slučaju, padežni je izraz u objektnoj ulozi, a isti može i mijenjati padeže (*tijek procesa, tijeka procesa, ...*); u drugome je slučaju riječ o prijedložnome izrazu u ulozi priložne oznake vremena koji se može zamijeniti drugim izrazima (*za procesa, za vrijeme procesa*). Osim toga, pojedini izrazi ne moraju otvarati mjesto padežnoj riječi nego su samostalne sintagme (*sjednica je u tijeku*).⁹

3. Zaključak

Vratimo li se na početnu razdiobu prijedložnih izraza vremenskoga značenja na dvije skupine ovisno o tome pokazuju li ili ne prijenos značenja s prostornoga na vremensko, nameće se nekoliko zaključaka. Prijedlozi koji su sastavnim dijelom prijedložnih izraza kod kojih je metaforički moguće uspostaviti prijenos značenja s prostornoga na vremensko većinom su pravi, netvorbeni prijedlozi. Iznimke su samo složeni prijedlozi *usred, posred i između* (koji se, međutim, u odnosu na ostale prave prijedloge upotrebljavaju mnogo rjeđe u vremenskome značenju¹⁰) te *ispred* (koji nije dijelom suvremene jezične norme). Osobitost je uporabe pravih prijedloga u izrazima vremenskoga značenja raznolikost vremenskih

⁸ U suvremenoj se hrvatskoj normativnoj literaturi spomenute riječi različito određuju. Većinom se određuju kao prijedlozi (Barić i dr. 1997: 278; Barić i dr. 1999: 183-193; Silić, Pranjković 2005: 243), ali i kao imenice koje su "na putu da postanu prijedlozi, jer su, imajući uvijek uza se kao atribut genitiv imenice koja im je upotpunjavala značenja, izgubili značenje samostalne riječi." (Babić i dr. 1991: 476). Nejednaka su određenja i u trima suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika.

⁹ O tome više u: Popović (1966), Švačko (1993), Bučar (2009), Šarić (1999)

¹⁰ Genitivni prijedlozi *osim* i *(u/na)mjesto* nemaju osnovno prostorno značenje: *osim* označuje izuzimanje, a *(u/na)mjesto* uopćeno zamjenjivanje. Ta se značenja zadržavaju i pri izricanju prostornih, vremenskih i ostalih značenja, a osobitost je spomenutih prijedloga povezivanje i s drugim padežima, ali i s prijedložnim izrazima i nesklonjivim riječima.

podznačenja koja se njima mogu označiti (primjerice u podjeli vremenskih prijedloga Ive Pranjkovića (2001: 14-17) razlikuje se šesnaest podznačenja).

Međutim, brojnost vremenskih podznačenja koja se mogu izreći prijedložnim izrazima s pravim prijedlozima nije bila dovoljna kako bi se označile najrazličitije, pa i najmanje nijanse vremenskih odnosa. S tom su ulogom nastajali novi prijedlozi, osobitost kojih je osnovno vremensko značenje. Time se potvrđuje, ali i dopunjuje postavka izrečena na početku ovoga rada: nakon iskorištavanja sredstva postojećih kategorija (tj. prostorne kategorije) za izražavanje novih značenja (tj. vremenskoga značenja), stvaraju se nova sredstva i to na dva načina: proširivanjem značenjskoga polja prijedloga (što se naposljetku očituje i negramatičnom uporabom pojedinih prijedloga u vremenskom značenju jer prijedlozi primarnog vremenskog značenja ne mogu imati sekundarno prostorno značenje) te stvaranjem novih, jednoznačnih prijedloga koji služe samo izricanju vremenskih odnosa. Osim sekundarnoga prijedloga *istodobno* s koji ide uz instrumental, novi se prijedlozi slažu s genitivom koji pokazuje težnju primanja novih prijedloga (primjerice i dativnih prijedloga *nasuprot*, *usprkos* i drugih). Razlog se tomu može tražiti u sintaktičkim osobitostima: ustaljena je sveza *u vrijeme* uvijek praćena imenicom u genitivu. Naime, shvati li se primjer *u vrijeme nastave* kao prijedložni izraz sastavljen od prijedloga *u* i atribuirane imenice *vrijeme*, upravo je nesročnim atributima genitivni oblik najsvojstveniji (potvrđuje se to i opisom nastanka izraza *uoči*, *potkraj* i *nakon* + *G*, u kojima je međutim došlo do srašćivanja pravoga prijedloga i odrednice). Osim toga, od svih kosih padeža genitiv ima najšire i najopćenitije značenje u koje se stoga vrlo lako može uklopiti bilo koje drugo značenje novoga prijedloga. Time je genitiv, koji je kao i instrumental, padež povezivanja, i jedini padež koji je s vremenom proširio područje svoje uporabe kada je riječ o prijedložnim izrazima vremenskoga značenja.

4. Literatura

- Anderson, John M. (1971). *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anić, Vladimir (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber (CD-ROM).
- Augustin, Aurelije (2002). *Ispovijesti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Babić, Stjepan; Dalibor Brozović; Milan Moguš; Slavko Pavešić; Ivo Škarić; Stjepko Težak (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Globus.
- Babukić, Vjekoslav (1854). *Ilirska slovnica*. Zagreb.
- Barić, Eugenija; Mijo Lončarić; Dragica Malić; Slavko Pavešić; Mirko Peti; Vesna Zečević; Marija Znika (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Barić, Eugenija; Lana Hudeček; Nebojša Koharović; Mijo Lončarić; Marko Lukenda; Mile Mamić; Milica Mihaljević; Ljiljana Šarić; Vanja Švačko; Luka Vukojević; Vesna Zečević; Mateo Žagar (1999). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Brodnjak, Vladimir (1993). *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brugman, Claudia (1988). *Story of OVER*. Magistarski rad. New York: Garland Press.
- Bučar, Mirjana (2009). "Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi glagolskoga i imeničkoga porijekla". *Jezikoslovlje* 10.2: 183-216.
- Cassirer, Ernst (1985). *Filozofija simboličkih oblika, I. dio: Jezik*. Novi Sad: Dnevnik i književna zajednica Novoga Sada.
- Dulčić, Mihovil (1997). *Govorimo hrvatski, jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naklada Naprijed.
- Florschütz, Josip (1940). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*. Zagreb: Izdanje naklade Školskih knjiga i tiskarica Banovine Hrvatske.
- Ham, Sanda (2002). *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Haspelmath, Martin (1997). *From space to time*. München – Newcastel: Lincom Europa.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2004). Zagreb: EPH – Novi Liber – Jutarnji list.
- Ivić, Milka (1957-1958). "Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku". *Južnoslovenski filolog*. 22.1-4: 141-166.
- Janda, Laura (2002). *Concepts of case and time in Slavic*. Glossos 3, <<http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/janda.pdf>>, 6. lipnja 2011.
- Kemmerer, David (2005). "The spatial and temporal meaning of English preposition can be independently impaired". *Neuropsychologia*. 43. 797-806.
- Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Lakoff, George (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What the Mind*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. (1982). "Space grammar, analysability and the English passive". *Language*. 1. 22-81.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundation of Cognitive Grammar*. I. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lyons, John (1977). *Semantics*. I-II. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Maretić, Tomo (1924). *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. Zagreb.
- Maretić, Tomo (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (3. izd.). Zagreb: Matica hrvatska.
- Menac, Antica (1959). *Besprijedložne i prijedložne konstrukcije s vremenskim značenjem u suvremenom ruskom i hrvatskosrpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Menac, Antica (1964). "O promjenama u značenju prijedloga kod". *Jezik*, 2.3: 72-78.
- Opća i nacionalna enciklopedija u XX knjiga* (2005-2007). Zagreb: PRO LEKSIS d.o.o. – Večernji list d.d.
- Piper, Predrag (1997). *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Popović, Ljubomir (1966). "Predložki izrazi u suvremenom srpskohrvatskom jeziku". *Naš jezik*. Novi Sad. 15.3-4: 195-220.

- Pranjeković, Ivo (2001). *Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjeković, Ivo (2010). "Domašaji i ograničenja lokalističke teorije padeža". *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani*, Zagreb – Osijek: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet Osijek, 213-222.
- Raguž, Dragutin (1997). *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880-1976). Zagreb: JAZU.
- Silić, Josip; Ivo Pranjeković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šarić, Ljiljana (1998). "Metaforična proširenja značenja prostornih prijedloga". *Riječ* 4.1: 77-82.
- Šarić, Ljiljana (1999). "Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi: pomoću, s pomoću, uz pomoć". *Riječ*. Rijeka. 5.1: 81-95.
- Šarić, Ljiljana (2003). "Prepositional categories and prototypes: Contrasting some Russian, Slovenian, Croatian and Polish examples". *Jezikoslovlje* 4.2: 187-204.
- Šarić, Ljiljana (2006a). "A preliminary semantic analysis of the Croatian preposition u and its Slavic equivalents". *Jezikoslovlje* 7.1-2: 1-43.
- Šarić, Ljiljana (2006b). "On the meaning and prototype of the preposition pri and the locative case: a comparative study of Slavic usage with emphasis on Croatian". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 32.1: 225-248.
- Šarić, Ljiljana (2007). *Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku. Sintaktičke kategorije: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet Osijek – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 253-270.
- Šarić, Ljiljana (2008). *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Šarić, Ljiljana, Željka Brlobaš (2001). *Boundaries of the analysis of spatial prepositions in the framework of Prototype Semantics (exemplified by the preposition na in Croatian, Slovenian, Russian and Polish)*, On Preposition, eds. Ljiljana Šarić, Donald F. Reindl, *Studia Slavica Oldenburgensia* 8, Oldenburg.
- Šonje, Jure, ur. (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Švačko, Vanja (1993). "Funkcija i status prijedložnih fraza". *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*. 19, 353-361.
- Veber, Adolfo (1959). *Skladnja ilirskoga jezika*. Beč.

TEMPORAL PREPOSITIONAL PHRASES IN THE CONTEMPORARY STANDARD CROATIAN LANGUAGE

The present paper proceeds from the basic tenet of the localist case theory, according to which spatial meaning is the basic case meaning, and the other meanings, including temporal one, derive from it. A comparison of temporal prepositional phrases in the standard Croatian language of the early 20th century with the contemporary standard Croatian language shows that the relation between the spatial and the temporal meaning can be followed in two directions: by narrowing the semantic field of prepositions (i.e. not using them in the temporal meaning), or by creating new prepositions with the basic role of marking temporal relations. Prepositional phrases are divided into two groups: the first group encompasses expressions reflecting the transfer of meaning from spatial to temporal (including expressions colloquially used in the temporal meaning and expressions considered archaic in the

contemporary Croatian language); the second group contains expressions marking temporal relations only. The goal is to show great similarities in linguistic formation of the systems of spatial and temporal prepositional phrases, and to point out the differences between them, resulting from the different nature of the categories space and time.

Key words: localist case theory, time, prepositional phrase